

Original Article

A Comparative Study of the Iranian Model of "Protecting Children and Adolescents in Cyberspace": Evaluation from the Perspective of International Child Rights Standards

Ehsan Shahsavari ^{*1}

¹ Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

[20.1001.1.24237566.1402.7.2.6.2](https://doi.org/10.1001.1.24237566.1402.7.2.6.2)

[10.22080/lps.2023.25007.1471](https://doi.org/10.22080/lps.2023.25007.1471)

Received:

February 7, 2023

Accepted:

May 15, 2023

Available online:

August 18, 2023

Keywords:

Protection document, Cyberspace, Supreme Council of Cyberspace, Committee on Rights of the Child, Best interests of the child.

Abstract

The "Document for the Protection of Children and Adolescents in Cyberspace" creates a national model for legal regulation and management of cyberspace regarding Iranian children and adolescents. The spirit of this document, which is protectionism, is realized through "creating a protected virtual environment for children and teenagers". The realization of this importance is through the development of content that meets the special needs of children and teenagers, classifying cyber services, the establishment of a support and monitoring system, and cultivating and promoting cyber knowledge and international interactions. In General Comment No. 25, by introducing a guiding framework for the protection of children in cyberspace, the Committee on Rights of the Child (CRC) has given authenticity to the "protection of the best interests of the child" in cyberspace. The content of this model includes the obligation to eliminate all forms of discrimination against children, protection of the child's best interests and attention to his views, and national policy making, national and international cooperation, allocation of resources, evaluation of virtual effects, virtual knowledge enhancement, monitoring, preparation for litigation. And compensation is the solution to realize this important. This research using the descriptive-analytical method and in a comparative way shows that the model of "protection document" with priority given to national considerations including cultural-Islamic values and efforts to develop a protected virtual environment on the basis of the national information network and (not International Information

*Corresponding Author: Ehsan Shahsavari

Address: Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: e.shahsavari@umz.ac.ir

Network) aims to draw an independent legal framework but related to the international obligations of the Islamic Republic of Iran.

1. Introduction

The "Document for the Protection of Children and Adolescents in Cyberspace" creates a national model for legal regulation and management of cyberspace regarding Iranian children and adolescents. The spirit of this national document is "creating a protected cyberspace for children and adolescents", which is achieved by developing content that meets the special needs of children and adolescents, classifying cyber services, establishing the support and monitoring system across the country, data cultivation, promoting cyber knowledge for all special children and their parents, and maybe by international interactions and cooperation. In General Comment No. 25, by interpreting and introducing a guiding framework for the protection of children in cyberspace, the Committee on the Rights of the Child (CRC) has given authenticity to the "protection of the best interests of the child" in cyberspace. The principle of non-discrimination, the best interests of the child, and respect for the views of the child are the essence of this framework. Meanwhile, national policy-making, national and international cooperation, allocation and distribution of resources, evaluation of cyber effects on children's society, cyber knowledge enhancement for all, monitoring of national and international practices, litigation, and compensation are the solutions to realize that protective framework. The current research seeks to evaluate the conformity of the Supreme Council of Cyberspace (SCC) (National Virtual Space Center) framework with international standards

for child rights. Using the descriptive-analytical method, this research shows that the model of "protection document", with priority given to national and cultural considerations and efforts to develop protected environments based on the national information network, aims to draw an independent legal framework related to the international obligations of the Islamic Republic of Iran.

2. Method

This research aims to describe and analyze the documents obtained through the library method. In this regard, most of the relevant documents such as the Committee on the Rights of the Child (CRC) general comments, Human Rights Committee (CCPR) general comments, the relevant practice of the international court of Justice, and all other relevant national and international bodies have been studied and analyzed in this research.

3. Results

The findings of the research revealed that every state has the right to manage cyberspace according to what it deems correct and legal based on the special needs of children but in the light of international standards on children's rights concerning the digital environment such as the principles of non-discrimination and distinction, full attention should be drawn to the protection of the best interests of the child and respect for the views of the child. Some of these standards are explicitly reflected in the Convention on the Rights of the Child and Committee on the Rights

of the Child (CRC) in General Comment No. 25.

The Supreme Council of Cyberspace (SCC) (National Virtual Space Center) framework reflected in the Document for the protection of children and adolescents in cyberspace creates a national framework for legal regulation and management of cyberspace in relation to Iranian children and adolescents. Compared with the Committee on the Rights of the Child (CRC) in General Comment No. 25, finding all the protective elements and standards about the matter in SCC (National Virtual Space Center) document is difficult due to the spirit of this national document, which consists of "creating a protected cyberspace for children and adolescents based on national, moral, and cultural values".

4. Conclusion

The codified framework of the SCC Document for the protection of children and adolescents in cyberspace cannot be analyzed individually and separately from Iran's national legal system in relation to children. This document, in connection with other national regulations and including the treaty obligations of the Islamic Republic of Iran, has defined a legal and defensible order in the protection of

children's rights in cyberspace. The legislative reorganization of the aforementioned document and the initiative of the parliament in the appropriate legislation depends on the commitment to the purpose and subject of the Convention on the Rights of the Child and considering its spirit and the best interests of children as a priority can solve the defects of this document to a large extent.

Funding

There is no financial support for this research.

Authors' contribution

The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. The authors approved the content of the manuscript and agreed on all legal aspects of the research.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

The authors appreciate all the scientific consultants in this paper.

علمی پژوهشی

بررسی تطبیقی الگوی ایرانی "صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی" و استانداردهای حقوق بین الملل کودک

احسان شهبسوازی*^۱^۱ استادیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. [20.1001.1.24237566.1402.7.2.6.2](https://doi.org/10.22080/lps.2023.25007.1471) [10.22080/lps.2023.25007.1471](https://doi.org/10.22080/lps.2023.25007.1471)

چکیده

"سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی" مصوب شورای عالی فضای مجازی خالق الگوی ملی نظم بخشی حقوقی و مدیریت فضای مجازی در ارتباط با کودکان و نوجوانان ایرانی است. جوهر این سند که صیانت گری است از طریق "ایجاد محیط مجازی صیانت شده برای کودکان و نوجوانان" محقق میشود. تحقق این مهم از طریق توسعه محتوای منطبق با نیازهای ویژه کودکان و نوجوانان، خدمات مجازی رده بندی شده، استقرار نظام حمایت و پایش، فرهنگ سازی، ارتقای دانش مجازی و تعاملات بین المللی است. در مقابل، کمیته حقوق کودک در تفسیر کلی شماره ۲۵ ضمن ارائه چارچوبی راهنما برای صیانت از کودکان در فضای مجازی، به "صیانت از مصالح عالیله کودک" در فضای مجازی اصالت بخشیده است. محتوای این الگو از جمله شامل الزام به امحای کلیه اشکال تبعیض علیه کودکان، صیانت از مصالح عالیله کودک و توجه به دیدگاههای اوست و سیاستگذاری ملی، همکاریهای ملی و بین المللی، تخصیص منابع، ارزیابی اثرات مجازی، دانش افزایی مجازی، پایش، تمهید دادخواهی و جبران خسارت راهکار تحقق این مهم است. پژوهش حاضر که منصرف از بررسی ماهوی نظام حقوق کودک است، بدنبال ارزیابی و تطبیق الگوی ترسیم شده در سند صیانت با استانداردهای بین المللی حقوق کودک است. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی و به شیوه ای تطبیقی نشان می‌دهد که الگوی "سند صیانت" با اولویت بخشی به ملاحظات ملی از جمله ارزش های فرهنگی-اسلامی و تلاش برای توسعه محیط مجازی صیانت شده بر بستر شبکه ملی اطلاعات (و نه شبکه بین المللی اطلاعات) در صدد ترسیم چارچوب حقوقی مستقل اما مرتبط با تعهدات بین المللی جمهوری اسلامی ایران است. این الگو علیرغم همپوشانی هنجاری و محتوایی در برخی مواضع، به تمامه قابل انطباق با استانداردهای بین المللی حقوق کودک بنظر نمی رسد و لازم است در نظم بخشی های آتی و از جمله تقنین عادی، التزام به هنجارهای بین المللی حقوق کودک و حمایت از حقوق ماهوی کودک به روشنی منعکس شود.

تاریخ دریافت:

۱۸ بهمن ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱ مهر ۱۴۰۲

کلیدواژه ها:

سند صیانت، فضای مجازی، شورای عالی فضای مجازی، کمیته حقوق کودک، مصالح عالیله کودک

* نویسنده مسئول: احسان شهبسوازی

آدرس: استادیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق و علوم

سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ایمیل: e.shahsavari@umz.ac.ir

۱ مقدمه

آن محیط و تنظیم کننده نوع بهره مندی ذینفعان از آن فضا است. روشن است که انسداد این فضا و محروم سازی کودکان به عنوان یکی از ذی نفعان اصلی فضای مجازی نمی تواند به مثابه مدیریت و پایش مطلوب فضای مجازی تلقی شود. از سوی دیگر، رهاسازی و آزادی بی رویه دسترسی به هر گونه محتوا در این فضا می تواند تخریب کننده تلاشها در صیانت از مصالح عالییه کودکان باشد. پس، رویکردی متوازن و سازشی لازم است که ناظر ملی بتواند در عین زدودن عوارض سوء این فضا و پالایش محتوای مخاطره آمیز موجود در آن، دسترسی کودکان به فضای سالم و امن رسانه ای را تضمین کند تا بدین طریق مسیری روشن برای تعالی فکری و رفتاری کودکان فراهم آورد.

کمیته حقوق کودک به عنوان نهاد ناظر معاهده ای ذیل کنوانسیون حقوق کودک (CRC, 1989: Art.45)، در تفسیر کلی خود از مفاد کنوانسیون حقوق کودک با تعریف یک چارچوب حقوقی راهنما در صدد معرفی الگویی کارآمد برای صیانت از حقوق کودکان در فضای مجازی برآمده است. به باور این کمیته، رعایت اصل عدم تبعیض در دسترسی و بهره مندی کودکان از فضای مجازی، ملحوظ داشتن مصالح عالییه کودکان (Best interests of the child)، احترام به حق حیات، بقا و تعالی کودک و توجه به دیدگاه های وی از عناصر لازم برای هر گونه تقنین ملی در نظم بخشی، مدیریت و پایش فضای مجازی در ارتباط با کودکان است. به باور کمیته، جامعیت، ملموس بودن، عینیت، غیر مبهم بودن، کارآمدی، تحول پذیری، انطباق پذیری با نیازهای متحول زمانه و از همه مهم تر انطباق با سایر تعهدات بین المللی باید از اجزای الگوی ملی فضای مجازی در ارتباط با کودکان باشد. هماهنگی میان بخشی و ملی و اخذ مشورت از سایر کنشگران حقوق کودک از جمله سازمان های مردم نهاد ملی و بین المللی، رعایت اصل محرمانگی داده و احترام به حریم خصوصی کودکان، ارزیابی پیوسته اثرات فضای مجازی بر کودکان با مطالعات علمی و روزآمد

فضای مجازی یکی از مهم ترین عرصه ها برای بازنمایی و انعکاس نقشهای کودکانه است. این فضا متشکل از فناوری اطلاعات و ارتباطات، شبکه های مجازی، محتوا، خدمات و نرم افزارها، دستگاه ها و محیط های برخط، تکنولوژی دنیای مجازی، هوش مصنوعی، رباتیک، سیستم های خودکار، الگوریتم و محیط های تجزیه و تحلیل داده ها و فناوری بیومتریک و سایبری است (CRC, General Comment No.25, 2021: 2). فضای پیش گفته با جمیع محتوای موجود در آن می تواند نقشی مهم در هدایت و جهت دهی به آمل، اندیشه ها، توانایی ها و ظرفیت های بالقوه کودکان و در یک کلام تحقق کودکانگی آنان داشته باشد. بهره مندی از محتوای علمی و آموزشی، رشد و تعالی فکری و فرهنگی، آشنایی و آگاهی به اندیشه های نوین، تکامل استعداد های کودکان، تمرین رواداری و مهربانی و در نهایت تحقق مصالح عالییه کودک می تواند از طریق فضای مجازی نیز هموار ناشی شود.

با وجود این، فضای مجازی همانند فضای حقیقی، آکنده از مخاطرات متنوع است و نمی توان محتوای عرضه شده در آن را به تمامه در خدمت مصالح کودکان دانست. چون فعالیت در فضای مجازی بسیار سهل تر و امن تر از فضای واقعی است؛ از چشمان والدین و ناظران بیرونی به دور می ماند. مسئولیت پذیری اخلاقی و سرزنش پذیری در این فضا کمرنگ تر از فضای واقعی است. این فضا علیرغم نقش روشن در تعالی، توسعه، جامعه پذیری و تحول مناسبات اجتماعی کودکان، با تسهیل هرزه نگاری (pornography)، قلدری مجازی (Cyberbullying) و اغوای جنسی (Sexual grooming) بستری برای تهدید کودکانگی نیز فراهم می کند و خالق وضعیت های مخاطره آمیز باشد.

طبعا بهره مندی از فضای مجازی نیازمند تعریف برخی ضوابط، مقررات و استانداردهای مدیریت کننده

مفروض این پژوهش که با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با مذاقه در "تفسیر کلی شماره ۲۵ کمیته حقوق کودک" و "سند صیانت" و تطبیق آندو به دست آمده این است که الگوی ملی "سند صیانت" در سایه اصالت حقوق داخلی نسبت به تعهدات بین المللی حقوق بشر و اولویت دادن به ملاحظات ملی و فرهنگی که حاصل از الگوی ایرانی-اسلامی مدیریت و پالایش فضای مجازی است با تلاش برای توسعه محیط های صیانت شده بر بستر شبکه ملی اطلاعات در صدد ترسیم چارچوبی ویژه و مستقل است که در عین تنظیم و تجویز دسترسیهای کنترل شده به فضای مجازی توسط کودکان، تقابل و یا ناهمسازی حداقلی با تعهدات بین المللی جمهوری اسلامی ایران و به ویژه کنوانسیون حقوق کودک را داشته باشد.

در پژوهش پیش رو، پس از تشریح نقش کمیته حقوق کودک در تفسیر کنوانسیون حقوق کودک و ارزش حقوقی تفاسیر کلی آن، جایگاه، کارکرد و ارزش حقوقی مصوبات شورای عالی فضای مجازی به اجمال مورد مذاقه قرار می گیرد تا بدنبال آن چارچوب کلی ترسیمی توسط کمیته حقوق کودک و شورای عالی فضای مجازی راجع به حقوق کودکان در زیست بوم مجازی توامان مورد بررسی قرار گیرد. پس از آن به چارچوب اقدامات عملی مورد نیاز توصیه شده توسط کمیته حقوق کودک و شورای عالی فضای مجازی در باب صیانت از کودکان در فضای مجازی پرداخته و در پایان پس از جمع بندی و تطبیق نهایی محتوای این دو، پیشنهادها و رهنمودهایی ارائه خواهد شد. بدوا باید یادآور شد موضوع این پژوهش منصرف از بررسی محتوایی نظام حقوق کودک و بررسی مصادیق خاص حقوق بشری کودکان است. ازین رو جز در مواضعی که نیاز مبرم احساس شود، استنادی به اسناد بین المللی و ملی حقوق کودک از جمله کنوانسیون حقوق کودک و قانون حمایت از اطفال و نوجوانان صورت نخواهد گرفت.

و عنداللزوم بازبینی یا بازتعریف اولویت های دولتی در کنترل این فضا بخشی دیگر از تعهدات دولت در طراحی نظام صیانت از کودکان در فضای مجازی است (CRC, General comment No.25, 2021: 8).

در مقابل، شورای عالی فضای مجازی در سال ۱۴۰۰ با تصویب سند "صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی" (ازین به بعد سند صیانت) در پی طراحی الگویی ملی برای مدیریت فضای مجازی در ارتباط با کودکان و نوجوانان برآمده است. هدف از تصویب سند صیانت "فراهم سازی فضای مجازی ویژه خردسالان، کودکان و نوجوانان در چارچوب فرهنگ اسلامی-ایرانی برای استفاده مناسب از فضای مجازی و پیشگیری از آسیبهای احتمالی آن" بوده است (سند صیانت، ۱۴۰۰: ۲). تحقق این رسالت مهم با مدیریت و راهبری مرکز ملی فضای مجازی و از طریق ایجاد محیط صیانت شده با جوهره دسترسی های طبقه بندی شده، توسعه محتوا و ارائه خدمات رده بندی شده و متناسب با وضعیت دریافت کنندگان خدمات، برقراری نظام حمایت و مراقبت از کودکان و نوجوانان از طریق خانواده و دیگر کنشگران دولتی و غیر دولتی و فرهنگ سازی و ارتقای دانش مجازی خواهد بود.

با توجه به نو صدور بودن اسناد پیش گفته، تاکنون فرصتی برای مذاقه و تحلیلشان فراهم نیامده است و پژوهشی با محتوای مشابه و به سبک تطبیق این دو سند در ادبیات حقوقی داخلی و خارجی وجود ندارد. به واسطه همین امر و فقدان ادبیات ملی ناظر به مانحن فیه و ضرورت تفقه و ارزیابی نظم کلی ترسیم شده توسط شورای عالی فضای مجازی پژوهش حاضر در مقام پاسخ به این پرسش است که الگوی طراحی شده در سند صیانت در قالب رهیافت ملی به مدیریت این فضا بر اساس ارزشهای فرهنگی ملی و اسلامی تا چه میزان منطبق بر الگوی معرفی شده توسط کمیته حقوق کودک است؟

۲ کمیته حقوق کودک به مثابه مفسر اصیل کنوانسیون حقوق کودک

دولتها، خود واضعان اصلی بسیاری از تعهدات بین المللی می باشند و پس از تشکیل تعهد، ذی نفعی بسیار شدیدی در نحوه خوانش، تفسیر و اجرای تعهدات خواهند داشت. نقصان نظام تفکیک اقتدارات در مناسبات بین المللی و وحدت قاعده گذار و مجری قاعده در حقوق بین الملل زمینه آزادی عمل بیشتر دولتها را در تفسیر تعهدات بین المللی فراهم می آورد. در فقدان پایشگران بیرونی و مفسران بی طرف این آزادی عمل می تواند منجر به رویه سازی مخرب ملی یا بین المللی شده و گریز از موضوع و هدف معاهده را تسریع کند. پس سپردن فرآیند خوانش، تفسیر و اجرای قاعده حقوقی نمی تواند در انحصار دولت ها باشد؛ به ویژه آنکه هر دولتی از منظر صلاحدید و مصالح خود فرآیند اجرای قاعده را تعریف و مقدمات آن را تمهید می کند. برای کنترل صلاحیت تفسیری دولت ها و غلبه بر چالش های حاصل از آن، کنوانسیون حقوق کودک افزون بر صلاحیت پایش و ارزیابی اجرای تعهدات بین المللی، صلاحیت تفسیر عمومی کنوانسیون را نیز به کمیته حقوق کودک سپرده است.

در مانحن فیه، بخشی از این مهم به موجب بند چهارم ماده ۴۵ کنوانسیون حقوق کودک و در قالب ارائه برخی پیشنهادات و صدور توصیه های کلی (General Recommendations) محقق می شود. صلاحیت کمیته در صدور تفاسیر کلی بواسطه تراضی اطراف کنوانسیون حقوق کودک بوده است؛ اطراف کنوانسیون حقوق کودک بی آنکه خود را از تفسیر اصیل این سند مستغنی بدانند صلاحیتی اضافه برای کمیته حقوق کودک دایر بر تفسیر کنوانسیون از طریق صدور تفاسیر کلی ایجاد کرده اند تا کمیته بتواند از طریق تجمیع و تدوین رویه های ملی و بین المللی و عنداللزوم حداقلی از عنصر

ابتکار و توسعه تدریجی حقوق بین الملل کودک، مفاد کنوانسیون را مورد تفسیر قرار دهد.

در اصول ۷۱ و ۷۲ از آیین موقت کاری کمیته حقوق در تشریح ماده ۴۵ کنوانسیون، به عبارت پیشنهادت و توصیه های کلی اشاره شده است (Provisional Rules of Procedure, 2005: 71-72). اما در اصل ۷۳ از همان سند، به صلاحیت کمیته در صدور تفاسیر کلی (نه توصیه) مبتنی بر مواد و مقررات کنوانسیون و به قصد بهبود اجرای تعهدات اطراف کنوانسیون و کمک به آنها در نظام گزارش دهی اشاره شده است (Provisional Rules of Procedure, 2005: 73). نیز کمیته می تواند بر اساس داده های دریافتی از دولت های عضو که عموماً منعکس کننده رویه ملی آنان است، اسناد، اقدامات و رویه های کارگزاری های تخصصی ملل متحد و سایر ذی نفعان در امر حقوق کودک از جمله سازمان های بین المللی غیر دولتی، محافل آکادمیک و حتی دیگر نهادهای ناظر معاهده ای، پیشنهادها و یا توصیه هایی کلی راجع به تفسیر مواد کنوانسیون ارائه کند. این پیشنهادها و نظرات به کشور عضو مربوطه منتقل خواهد شد و به همراه نظرات کشور عضو به مجمع عمومی ملل متحد گزارش خواهد شد (CRC: 1989: Art. 45).

حاصل از تفکیک پیش گفته آنکه کمیته حقوق کودک صلاحیت صدور رهنمودهای عام (General Directives) دارد و این مهم از دو طریق عملی خواهد شد. نخست به عنوان عملی واکنشی و در پاسخ به کنشگران ذیربط در فرآیند اخذ داده ها و گزارشهای دولتی یا سازمانی و دوم به صورتی ابتکاری و مستقیم در راستای خوانش و تفسیر مقررات خاصی از کنوانسیون. نوع نخست در قالب کارویژه نظارتی کمیته در قبال دولت یا سازمانی مشخص معنا می یابد و نوع دوم شمول و تخاطبی عام دارد و تفسیری قاعده مند از مفاد کنوانسیون است. تمام ۲۵ رهنمود عام کمیته حقوق کودک نیز در قالب عنوان تفسیر کلی (نه توصیه های کلی) صادر شده است و شأنی فراتر از توصیه صرف دارند.

نه تنها فرآیند تقنین در معنای خاص خود بلکه هر گونه سیاست گذاری کلان فراقوه ای را نیز که در سطح ملی برای ایفای تعهدات مندرج در کنوانسیون حقوق کودک و برقراری نظام صیانت از کودکان تصویب و اجرا می شود در بر میگیرد.

در هر صورت، اطراف کنوانسیون حقوق کودک مکلفند فارغ از هر ساختار تقنینی و اجرایی در سطح ملی به سیاست گذاری و قاعده سازی به منظور صیانت از کودکان در فضای مجازی اقدام کنند. اصولاً متولی این امور در هر کشوری پارلمان خواهد بود. با وجود این در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران روندی متفاوت مشاهده می شود که محتوای آن سیاست گذاری کلان توسط مقام رهبری در قالب سیاست های کلی نظام (در مانحن فیه سیاست های کلی نظام در امور «امنیت فضای تولید و تبادل اطلاعات و ارتباطات ابلاغی ۱۳۸۹)، تعیین چارچوب ها، سیاست ها و خط مشی های کلی توسط شورای عالی فضای مجازی و النهایه شکل دهی به سیاست های اخیر از طریق ابتکارات تقنینی مجلس شورای اسلامی میباشد.

۳ صلاحیت سیاست گذاری توسط شورای عالی فضای مجازی

تمهید راهبردی روشن، ترسیم چارچوب و تقنین ملی مطلوب برای تحقق موضوع و هدف معاهده، اولین گام در راستای اجرای یک تعهد بین المللی در نظم حقوقی ملی است. البته اجرای ملی تعهدات بین المللی ناظر بر حمایت از کودکان فی نفسه و به صرف قانونگذاری تحقق نخواهد یافت (CCPR, General comment No.3, 1981, 1). بلکه این رویه دولت در تمام سطوح و از جمله نهادهای فراقوه ای است که تعیین کننده سطح پایبندی اش به تعهدات بین المللی خواهد بود. نتیجه هر گونه سیاست گذاری و تقنین باید آگاهی ذی نفعان به حقوق خود، تمهید شرایط برای استناد و بهره گیری

به نظر می رسد، تفاسیر کمیته حقوق کودک انعکاس همان تفسیری است که مستقیماً و توسط خود اعضای کنوانسیون خلق شده است. در غیر اینصورت و به عنوان رهیافتی حداقلی میتواند به منزله رویه بعدی در اجرای کنوانسیون (VCLT, Art. 31: 1969) و عنصری معتبر در تفسیر آن تلقی شود (شهبوساری، ۱۳۹۷: ۲۰۶). کمیته حقوق کودک از طریق کاربست این رسالت به بهترین شکلی توانسته است مفاد کنوانسیون را مورد تفسیر روزآمد قرار داده و افزون بر تدوین رویه های ملی و بین المللی نقشی عمده در توسعه حقوق بین الملل کودک، وحدت رویه های حمایتگرانه ملی و ارائه رهنمودهای مفید برای شکل دهی به نظامهای مترقی حامی حقوق کودک داشته باشد.

تفاسیر کلی کمیته حقوق کودک طبعی اعلامی دارند، یادآوری کننده ی تعهدات بین المللی دولتهاست، الزام حقوقی می آفرینند و نمیتوان این تفاسیر را به منزله توصیه ای صرف به اطراف کنوانسیون حقوق کودک دایر بر اخذ خط مشی حقوقی مشخص تنزل داد. درجه بسیار بالای اعتبار اخلاقی (ILC, Fourth report on subsequent agreements and subsequent practice, 2016: para. 15 ICJ Rep, Ahmadou Sadio Diallo, 2010:) کلی (66) ناشی از رویکرد فرجام گرایانه در تفاسیر کلی نهادهای ناظر و اصالت بخشی به هدف معاهده در فرآیند تفسیر (صیرفی و صیاد عبدی، ۱۴۰۲: ۹۱)، تخصصی بودن کمیته حقوق کودک، تبحر حقوقی و جایگاه والای اخلاقی اعضای کمیته، کاربست برخی از اصول کنشگری قضایی از جمله بری بودن از جانبداری و جهت گیری سیاسی در اعمال وظایف رسمی و نیز متخذ بودن عموم این تفاسیر کلی از رویه های خود دولت هاست. امری که موجب میشود دولت ها در پناه اصولی همچون حسن نیت و وفای به عهد، تعهدی کلی به همسازی و انطباق رویه های ملی خود از جمله تقنین و دادرسی بر اساس تفاسیر کلی نهادهای ناظر معاهده ای و از جمله کمیته حقوق کودک داشته باشند. این تعهد

"قانون جرائم رایانه ای" و قانون حمایت از اطفال و نوجوانان از مظاهر کاربست این توان تقنینی بوده است.

با وجود این در عمل نمی توان مجلس شورای اسلامی را یگانه متولی نظم بخشی به فضای مجازی دانست. بلکه نهادهای دیگری همچون شورای عالی فضای مجازی و مرکز ملی فضای مجازی با تعیین چارچوبها، سیاستها و خط مشی های کلی فضای مجازی و اجرای آن ها نقش آفرینی می کنند. بر اساس سند شرح وظایف شورای عالی فضای مجازی ابلاغی مقام رهبری وظیفه اصلی این تشکیلات "سیاستگذاری، مدیریت کلان و برنامه ریزی و تصمیم گیری های لازم و به هنگام و همچنین نظارت و رصد کارآمد و روزآمد در این عرصه" است هدف از تشکیل این شورای فراقوه ای به تصریح حکم مقام رهبری "ایجاد کانونی متمرکز برای سیاستگذاری" است. این شورا در چارچوب قانون اساسی و صلاحیت های تفویضی از جانب مقام رهبری و در حدود اهداف خود به عنوان مرجع عالی سیاستگذاری، تعیین خط مشی، تصمیم گیری و هماهنگی و هدایت امور مربوط به فضای مجازی در چارچوب سیاستهای کلی نظام تلقی می شود. متعاقباً بازآرایی تقنینی این سیاست های کلان ممکن است توسط مجلس شورای اسلامی محقق شود. حاصل آنکه ابتکار عمل مجلس شورای اسلامی امری پسینی است و در شکل دهی به اجزای نظام حقوقی حاکم بر فضای مجازی و ترسیم جزئیات آن نمود می یابد.

مصوبات این شورا صرفاً توسط خود شورا قابل تفسیر است و پس از ملاحظه رییس شورا، بلافاصله و بدون وجود نهادی فیما بین شورا و مقام رهبری (مرادخانی و تکلو، ۱۴۰۰: ۴۵) توسط دبیر به استحضار مقام معظم رهبری میرسد (آیین نامه داخلی شورای عالی فضای مجازی کشور، ۱۳۹۱: ۱۱). در مقایسه با مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی که بی نیاز از تایید و تصویب مقام رهبری است و شرط "تأیید مقام رهبری" برای قابل اجرا بودن

ذی نفعان از حقوق معاهده ای و پیش بینی الزامات قاطع برای بازداشتن اطراف تعهد از هر گونه صور نقض معاهده است. امر موصوف افزون بر مطابقت کامل با معاهده باید عینی، جزئی، روشن، غیر مبهم، مستقیماً نزد مراجع ملی قابل استناد و اجرا، و همزمان قابلیت تحول و روزآمدی را داشته باشد (CRC, General comment No.5, 2003, 18). آیا این مهم در پی ریزی نظم صیانتگرانه از کودکان در سند صیانت بازتاب داشته است؟

به تصریح قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران "مجلس شورای اسلامی در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی می تواند قانون وضع کند". مقصود از رعایت "حدود مقرر در قانون اساسی" صرفاً مرعی داشتن حدود و آثار ناشی از تفکیک قوا نیست. با توجه به نقش آفرینی قوای سه گانه زیر نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت (موضوع اصل ۵۷ قانون اساسی) و پیش بینی وظایف و اختیارات رهبری در قانون اساسی (موضوع اصل ۱۱۰ قانون اساسی) بویژه تعیین سیاست های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران و نظر به قید "در حدود مقرر در قانون اساسی" در اصل ۷۱ قانون اساسی میتوان یکی از محدودیت های اساسی مجلس را در قانون گذاری، لزوم پرهیز از ورود به عرصه صلاحیت های مسلم مقام رهبری دانست.

جز حوزه های یقینی ممنوعیت ورود مجلس از جمله اصل ۱۰۸ قانون اساسی (تقی زاده و سمیعیان، ۱۳۹۴: ۴۶) مجلس میتواند در تمام حوزه ها و مشروط به مرعی داشتن محدودیت های پیش گفته، بدون محدودیت در گزینش موضوع و در تمامی امور از جمله نظم بخشی به فضای مجازی، توسعه ماهوی حقوق کودکان و یا ترسیم نظام صیانت گری از کودکان در فضای مجازی، توان تقنینی خود را به کار گیرد و در کاربست این رسالت، مانعی جز حدود شرع و قانون اساسی نخواهد داشت. تصویب "قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در خصوص فروش، فحشاء و هرزه نگاری کودکان"،

فضای مجازی و تطبیق آن با سیاست های مندرج در سند صیانت باید اهداف این دو سند را به تفکیک ترسیم کرد.

از نظر کمیته حقوق کودک، برقراری نظام صیانت از کودکان در فضای مجازی متضمن التزام واقعی اطراف کنوانسیون حقوق کودک به اصول و هنجارهای حقوقی، حمایت گرانه و مورد پذیرش بین المللی است و تمامی آنچه در قالب سیاست گذاری و تقنین برای صیانت از کودکان طراحی میشود باید در خدمت مصالح عالییه کودک باشد (CRC, General comment No.25, 2021: 41). اما سند صیانت، برقراری نظام صیانت از کودکان و نوجوانان را "فراهم سازی فضای مجازی ویژه خردسالان، کودکان و نوجوانان در چارچوب فرهنگ اسلامی - ایرانی برای استفاده مناسب از فضای مجازی و پیشگیری از آسیب های احتمالی آن" بیان کرده است (سند صیانت، ۱۴۰۰: ماده ۲). این نگاه از جمله در سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی مورد نظر بوده است.

تحقق نظام صیانت از کودکان از طریق استقرار زیست بومی بر بستر شبکه ملی اطلاعات است که سطح مشخص و تعریف شده از دسترسی به اطلاعات، ارتباطات و خدمات را برحسب سن، جنس و دیگر ویژگی های فرهنگی و اجتماعی خردسال، کودک و نوجوان تامین کند. این زیست بوم "محیط صیانت شده" نام گرفته است.

۴/۱ عدم تبعیض

ماده ۲ کنوانسیون حقوق کودک به صورت ویژه اطراف کنوانسیون را ماخوذ به "تضمین حمایت از کودک در مقابل تمام اشکال تبعیض" دانسته است و این تعهد حامی کودکان در فضای مجازی نیز خواهد بود. جز برای برقراری قوانین ارفاقی و حمایت گرانه و رویه های مثبت به نفع کودکان نمی توان سن را به عنوان مؤلفه ای در برقراری هیچ گونه ای از تبعیض مورد پذیرش قرار داد (CFR, 2000: Art. 21). از نظر کمیته حقوق مدنی و سیاسی نیز این

مصوبات شورای عالی امنیت ملی موضوع اصل ۱۷۶ قانون اساسی یا حداقل عدم مخالفت وی (روحانی، ۱۳۹۰: ۷۹)، "استحضار مقام رهبری" درجه ای کمتر از نقش آفرینی مقام رهبری در تایید مصوبات شورای عالی فضای مجازی است. حاصل آنکه صرفاً مخالفت صریح مقام رهبری میتواند مصوبه شورای عالی فضای مجازی را بلااثر کند.

بخشی عمده از سیاستهای و اقدامات کلان و تقسیم کار ملی پیش بینی شده در سند صیانت انعکاس تطبیق یافته همان اصول کلی ناظر بر نحوه مدیریت فضای مجازی در ارتباط با کودکان است که توسط کمیته حقوق کودک تدوین شده است. اما، سند صیانت با اولویت دادن به ملاحظات ملی، در پی غالب نمودن روح اسلامی و فرهنگ ایرانی در نظام صیانت از کودکان و نوجوانان است؛ سیاستهایی که سنگ بنای هر نوع تقنین بعدی توسط مجلس شورای اسلامی نیز بوده و باید "کلیه دستگاه های کشور موظف به همکاری همه جانبه" در اجرای آن باشند. با توجه به عضویت جمهوری اسلامی ایران در کنوانسیون حقوق کودک و التزام به اجرای توأم با حسن نیت آن، محتوای هرگونه سیاست گذاری و تقنین ملی در این عرصه باید منطبق با قواعد و مقررات حقوق بین الملل کودک و از جمله تفاسیر کلی کمیته حقوق کودک باشد. ارزیابی تحقق این مهم، نیازمند ارزیابی و تطبیق محتوای سند صیانت با تفسیر کلی کمیته حقوق کودک است.

۴ چارچوب هنجاری حمایت از کودک در فضای مجازی

نظم بخشیدن به نظام حمایت از کودک در فضای مجازی متضمن پایبندی به برخی الزامات هنجاری عام از جمله امحای کلیه اشکال تبعیض و برخی الزامات هنجاری ویژه نظام حقوق کودک از جمله رعایت مصالح عالییه کودک و توجه به دیدگاههای اوست. پیش از تشریح چارچوب هنجاری مطلوب کمیته حقوق کودک ناظر بر صیانت از کودکان در

حکم قانون داخلی است و از اجزای نظام ملی
صیانت از کودکان در فضای مجازی خواهد بود.

بدیهی است با توجه به عضویت جمهوری
اسلامی ایران در کنوانسیون حقوق کودک، تعهد به
امحای کلیه اشکال تبعیض علیه کودکان در برقراری
هر گونه نظام صیانت از کودکان و نوجوانان در
فضای مجازی باید ملحوظ باشد. با وجود این در بند
سوم از ماده ۳ سند صیانت از "رده بندی کلیه محتوا
و خدمات متناسب با سن، جنسیت و ویژگی های
جسمی و فرهنگی" به عنوان یکی از سیاست های
کلان صیانتی یاد می شود که می تواند متضمن
برقراری تمایز در رده بندی محتوای مجازی و ارائه آن
به ذینفعان باشد. در نگاهی اولیه این امر فی نفسه
نمی تواند تبعیض در بهره مندی را به دنبال داشته
باشد و به معنای محروم سازی کودکان از فضای
مجازی باشد. بلکه روح آن ایجاد محیط سالم با
محتوای منطبق با نیازهای کودکان است.

۴٫۲ حمایت از مصالح عالیله کودک

مصالح عالیله کودک، مفهومی پویا و سه سطحی
است. این مفهوم در سطح نخست به عنوان حقی
ماهوی تلقی میشود. در سطح دوم، اصلی بنیادین
در تفسیر تمامی مقررات مربوط به حوزه حقوق
کودک است و در سطح نهایی به عنوان تعهدی رویه
ای و شکلی شناخته میشود. در پرتو مفهوم اخیر
دولت ملزم است تمام اقدامات تحدیدی و حمایتی
برقرار شده را در پرتو حمایت از مصالح عالیله کودک
مورد ارزیابی ماهوی قرار دهد (CRC, General
comment No.14, 2013, 6).

توجه به مصالح عالیله کودکان مهم ترین معیار
برای هر گونه مدیریت حقوقی مسائل حوزه کودکان
و نیز سیاست گذاری و قاعده مندی امور راجع به
آنان است (General comment No.25, 2021: 12). از نظر کمیته حقوق کودک این تعهد نه صرفا
تصمیمات رسمی دولتی، بلکه اقدامات، پیشنهادها،
خدمات و رویه های ملی را خواه سلبی یا ایجابی در
تمام سطوح تقنینی، اجرایی و قضایی و حتی دستگاه

اصل ماهیتی عام و بنیادین دارد (CCPR, General
comment No.18, 1989, 11) و افزون بر کنوانسیون
حقوق کودک در دیگر معاهدات بین المللی حقوق
بشر نیز مبنایی مستحکم برای بهره مندی از حق
قلمداد شده است.

بخش عمده ای از تبعیض های قابل تصور در حق
کودکان در فضای خانوادگی، عمومی و کاری صورت
می گیرد (CESCR, General comment No.20, 2009, 11).
در صورت بازنمایی عمومی، فضای مجازی
عموما از مصادیق فضای عمومی تلقی میشود و رفع
تبعیض در این حوزه متضمن اقدامات فعالانه دولت
خواهد بود. افزون بر تضمین محرمانگی، دسترسی
موثر و برابر، ممنوعیت استثنای مجازی (CRC,
General comment No.25, 2021, 9) و زدودن
رویه های مضر و از جمله تبعیض آمیز در بهره مندی
و دسترسی کودکان به محیط های مکمل حیات
اجتماعی آنان از جمله فضای مجازی بخشی از
تکلیف دولت به رفع زمینه های تبعیض آور علیه
کودکان است (Joint general
recommendation No 31 of CEDAW and
general comment No.18 of CRC).

در سند صیانت تصریحی به بهره مندی بدون
تبعیض کودکان از فضای مجازی سالم و صیانت
شده وجود ندارد. البته از نظر کنوانسیون حقوق
کودک که بر اساس ماده ۹ قانون مدنی در حکم
قانون داخلی است "حقوقی پیش بینی شده در
کنوانسیون بدون توجه به هر گونه تبعیض و بدون
ملاحظه نژاد، رنگ، مذهب، زبان، عقاید سیاسی و یا
دیگر مولفه های تمایزبخش باید محترم شمرده و
تضمین شود (CRC, 1989: Art. 2). تعهدی مشابه
نیز در مقدمه پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون
حقوق کودک و ماده ۹ این پروتکل به چشم می
خورد. این الزام بر اساس قانون الحاق دولت
جمهوری اسلامی ایران به پروتکل اختیاری
کنوانسیون حقوق کودک درخصوص فروش، فحشاء
و هرزه نگاری کودکان وفق ماده ۹ قانون مدنی در

پذیری او و نیاز ویژه اش به تضمینات خاص مراقبتی تعریف شده است (CCPR, General comment No.36, 2021, 23). با توجه به سطوح مختلف ارتباط و تعامل کودک، مسوولیت حمایت و احترام به حیات کودک و تضمین تعالی و رشد او میان خانواده، جامعه و دولت تقسیم میشود (ICCPR, Art. 24: 1966). البته تدابیر ویژه پیشین در چارچوب نظام حقوق بین الملل کودک، نافی تدابیر عامی نیست که دولت ها وفق ماده ۶ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی باید در حق عموم ذینفعان حق حیات به عمل آورند (CCPR, General comment No.17, 1989, 1).

از نظر کمیته حقوق کودک، ترویج محتوای خشونت آمیز، محتوای جنسی، محتوای مولد آزار و اذیت سایبری، قمار، بهره کشی و سوء استفاده و آزار جنسی، ترویج یا تحریک به خودکشی و دیگر کنش های تهدیدکننده حیات از جمله تهدیدات فراگیر علیه حق حیات، بقا و تعالی کودکان دانست (CRC, General comment No.25, 2021, 14). نگاهی مشابه اما بدون تصریح به مصادیق رویه های مضر به حیات، بقا و تعالی کودک در سند صیانت یافت میشود. از آن جمله است الزام به رده بندی محتوای ارائه شده به کودکان و تفکیک آن از محتوای ویژه بزرگسالان (اصل تفکیک محتوا)، شناخت و مقابله با وضعیت های مخاطره آمیز و جرایم علیه کودکان (اصل مراقبت)، منع ارائه خدمات مضر و محتوای نابهنجار (اصل محرومیت)، مقابله قضایی و انتظامی با هرگونه تهدید مجازی علیه کودکان و مراقبت روانی-اجتماعی از آنان در صورت آسیب پذیرفتن از مخاطرات فضای مجازی. از آنجا که فعلیت یافتن این مصادیق میتواند تهدیدی جدی برای حیات و تعالی کودکان باشد، متضمن مقابله فعالانه است؛ امری که در قالب سیاست های کلان و نیز نظام حمایت و مراقبت در سند صیانت گنجانده شده و از تعهدات متولیان حوزه صیانت از حقوق کودک است.

های فراقوه ای در بر می گیرد. افزون بر دستگاه های عمومی، نهادهای خصوصی نیز باید رعایت مصالح عالییه کودک را در هر اقدام مربوط به کودکان ملحوظ داشته باشند (CFR, 2000: Art. 24).

بخش عمده ای از محتوای سند صیانت در قالب معرفی اقدامات، پیشنهادهای، خدمات و رویه های ملی متضمن اثراتی قابل توجه در دفاع از مصالح عالییه کودک است (سند صیانت، ۱۴۰۰: ۴/۸-۴/۱۰). از آن جمله است برقراری نظام خدمات مشاوره و مددکاری، راه اندازی خط تماس مشاوره برخط برای کودکان، راه اندازی خط تماس اضطراری ویژه جرائم علیه کودکان، تقویت دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان مستقر در قوه قضائیه، پیشگیری و مقابله با وضعیت های مخاطره آمیز، منع سوءاستفاده از کودکان در تبلیغات و حذف تبلیغات یا محتوا و خدمات مضر به حال کودکان. به نظر می رسد الزامات کلی یاد شده در کنار تعهدات مندرج در کنوانسیون حقوق کودک (به عنوان تعهداتی در حکم قانون داخلی) مبنایی استوار برای تحقق مصالح عالییه کودک فراهم آورده است. در سند صیانت، بیش از مصادیق پیش گفته تلاشی در پیکربندی و عینیت بخشی به مفهوم صیانت از مصالح عالییه کودک دیده نمیشود. این واقعیت ناشی از پیوند سند صیانت با تمامی قوانین، مقررات و الزامات پایین دستی از جمله قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، قانون حمایت از خانواده و قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست و نظام احاله محور موجود در آن است. افزون بر این باید به یاد داشت سند صیانت به عنوان سندی متضمن سیاست های کلی حاکم بر صیانتگری از کودکان، الزاما مترصد ترسیم اجزا و جزئیات کامل نظام حمایت از حقوق کودکان در فضای مجازی نیست.

۴،۳ حق حیات، بقا و تعالی کودک

تضمین حیات کودک، محترم شمردن آن و تضمین تعالی و رشد او یکی از تعهدات بین المللی دولت هاست. این تعهد به واسطه رشد نایافتگی جسمی و روانی کودک (CRC, 1989: Preamble)، آسیب

می یابد (CRC, General comment No.16, 2013, 21).

در سند صیانت نه به تصریح بلکه تلویحاً و در دو بند مجزا به برخی از اجزای تعهد دولت مبنی بر احترام به دیدگاه های کودک اشاره شده است. بر اساس ماده ۳ این سند یکی از سیاستهای کلان در برقراری نظام صیانت "توسعه محیط صیانت شده با محتوای متنوع و جذاب" است. در احراز عنصر تنوع و جذابیت برای محتوای تولیدی در فضای مجازی حداقلی از توجه به دیدگاه ها و مطالبات کودکان نیاز است. به تصریح سند صیانت محتوای پیش گفته باید قابلیت پاسخگویی به نیازهای ضروری ارتباطی کودکان را داشته باشد. طبعاً یکی از مجاری شناخت نیازهای کودکان، آزمودن و استمراج از خود آنان است.

با پذیرش حق کودکان بر انعکاس دیدگاه هایشان میتوان مفروض داشت که بند اول از ماده ۳ سند صیانت توجه به دیدگاه های کودکان را نیز در نظر گرفته است. هرچند باید گفت الزاما کودکان یگانه مرجع تعیین نیازهای مجازی خود نخواهند بود. نیز در بند هشتم از همین ماده، استفاده از ظرفیت نوجوانان (و نه کودکان) در تولید و توزیع خدمات و محتوای سالم به عنوان یک سیاست کلان معرفی شده است. اگر مشارکت نوجوانان در این زمینه فعالانه و با حداقلی از عنصر ابتکار و فعالانه باشد می تواند انعکاس دهنده دیدگاه های نوجوانان تلقی شود.

۵ چارچوب همکاری و تبادل برای حمایت از کودک در فضای مجازی

استواری نظام حمایت از کودک در فضای مجازی افزون بر ملحوظ داشتن الزامات محتوایی نیازمند ایجاد ساختارها، پذیرفتن برخی فرآیندها و تعبیه برخی الزامات شکلی، ماهوی و رویه ای است. بدون وجود و کاربست عینی این تعهدات و تمهید مقدمات

۴٫۴ احترام به دیدگاه های کودک

انعکاس آزادانه دیدگاه های کودک در امور مرتبط با خود یکی از حقوق ویژه بشری کودکان است. این حق، متناسب با سن و درجه بلوغ کودک حتی در امور قضایی و اجرایی اثرگذار بر وی، خواه مستقیماً و یا به واسطه نمایندگی غیر، قابل استیفاء خواهد بود. (CRC: 1989: Art. 12). دیدگاه های کودک باید در امور مرتبط با وی البته متناسب با سن و درجه بلوغش مورد توجه قرار گیرد (CFR, 2000: Art. 24).

تکلیف به استماع دیدگاه های کودک افزون بر دیدگاه های او در سطح فردی، شامل دیدگاه های جمعی کودکان نیز می باشد. به عبارتی کودک باید در اداره مدرسه، برنامه های تفریحی کودکانه و دسترسی به فضای مجازی مورد مشورت قرار گیرد؛ بی آنکه انتظار باشد دیدگاه هایش همچون بزرگسالان واجد جامعیت و درجات بالایی از معقولیت باشد. همین که کودک بتواند سطحی مشخص از دیدگاهش راجع به امور مرتبط به خود را منعکس کند مفید به مقصود خواهد بود (Tobin, 2019: 402). به باور کمیته حقوق کودک، با انعکاس دیدگاه های کودکان، دولت با چشم اندازها، تجارب و اقتضائاتی مواجه خواهد شد که عنداللزوم در فرآیند تصمیم سازی، سیاست گذاری و تدوین قوانین و تدابیر اجرایی آن موثر خواهد افتاد (CRC, General comment No.12, 2009, 12).

حق کودکان به شنیده شدن دیدگاه هایشان در چارچوب حق آنان بر آزادی بیان (CRC, 1989: Art. 13) و مشارکتشان در مدیریت و تمشیت امور راجع به خود نیز قابل تحلیل است. در هر صورت دولت مکلف است که کودکان را در امور مربوط به آنان دخالت و مشارکت دهند (Detrick, 1999: 219). به ویژه در مورد کودک-معلولان، کودکان متعلق به اقلیت ها و گروه های بومی و سایر کودکان آسیب پذیر که در انعکاس دیدگاه های خود در فضای حقیقی و مجازی با مشکل مواجهند اهمیت مضاعف

در این زمینه منتفی است اما باید گفت این موضوع تابع قواعد عام پیش بینی شده در نظام ملی حقوق کودک از جمله فصل سوم قانون حمایت از اطفال و نوجوانان خواهد بود.

۵/۱ هماهنگی و اشتراک مساعی در سطح ملی و بین المللی برای صیانت از کودک

هماهنگی و هم افزایی اجزای دولت در سطح ملی و یا دولتها در کلیت خود در عرصه بین المللی فی نفسه منجر به ایفای تعهدات بین المللی دولت بویژه در زمینه حقوق بشر نمی شود (CESCR, General comment No. 2, 1990: 7) اما این امر به عنوان قاعده عمومی اجرای تعهد و یا حداقل مقدمه تحقق آن تلقی میشود. هرگونه کنشگری موثر و طراحی نظام مطلوب صیانت از کودکان در فضای مجازی متضمن همکاری و هماهنگی در سطح ملی میان قوا، موسسات و دستگاه های مختلف و ایضا ارتباط میان بخشی، منطقه ای و محلی با مدارس و بخش فناوری اطلاعات و ارتباطات، مشاغل، جامعه مدنی، دانشگاه ها و سازمان ها است (CRC, General comment No.25, 2021: 31).⁽²⁷⁾

در سطح بین المللی نیز همکاری و هماهنگی پیش گفته ناظر به روابط میان دولت ها، سازمان های بین المللی و دیگر کنشگران نظام بین المللی حقوق کودک از جمله نهادهای ناظر معاهده ای و سازمان های بین المللی غیر دولتی خواهد بود. کنوانسیون حقوق کودک در موضوعاتی خاص همچون حمایت از کودک-معلولان (CRC: 1989: Art. 23) و حق کودکان بر آموزش (CRC: 1989: Art. 28) به هماهنگی از نوع اخیر تصریح کرده است.

سوی دیگر این تعهد، تعریف و اختصاص منابع مالی، بودجه ریزی بهینه و حمایتی در امور راجع به کودکان و از جمله اختصاص منابع مالی پایدار برای تحقق تعهدات دولت در زمینه حمایت از حقوق

تحقق آن، امکان ایفای تعهدات ماهوی ناظر بر صیانتگری از کودکان ممکن نیست.

تشکیل مرجع ملی حمایت از کودک به بهترین وجهی میتواند در راستای تحقق مصالح عالییه کودکان ارزیابی شود؛ مرجعی که به صورت خاص صالح به سیاست گذاری، قاعده سازی، تدوین استانداردها، نظارت، حمایت، ارتقاء حقوق و تمهید جبران خسارت باشند (The Paris Principles, 1993) و در پناه عملکرد مستقلانه و موثر و دسترسی پذیری پیوسته از عموم کنشگران دولتی و غیر دولتی ذینفع در حقوق کودکان تشکیل شوند و صلاحیت و توان دریافت، تحقیق و رسیدگی به شکایات کودکان یا اولیای آنان را داشته باشند (CRC, General comment No.25, 2021: 31). نقش آفرینی کنشگران ملی می تواند نظم حقوقی ملی را تا حدی والا از کنشگران بیرونی بی نیاز سازد. با اوصاف پیش گفته، مراجع ملی حقوق کودک نمی توانند نمادین و تشریفاتی تلقی شده یا تشکیلشان به صلاحدید دولت سپرده شود. بلکه وجود و نقش آفرینی این مراجع در چارچوب تعهدات بین المللی اطراف کنوانسیون حقوق کودک تعریف می شود (CRC, General comment No.2, 2002: 1).

کمینه حقوق کودک ضمن پیش بینی لزوم طرح ریزی تشکیلات پیش گفته با محوریت نظام ملی کشورها، تعریف فرآیندها و الزامات حمایت از کودکان در فضای مجازی را منوط به انطباق با کنوانسیون حقوق کودک و دیگر هنجارهای حقوق بین الملل کودک دانسته است. سند صیانت با پیش بینی عناوینی چون "اقدامات کلان و تقسیم کار ملی"، "فرهنگ سازی و ارتقای سواد فضای مجازی" و "تعاملات بین المللی" در صدد تعیبه تشکیلات، تعریف فرآیندها و الزاماتی مطلوب نظام بین المللی حقوق کودک است. با آنکه برخی الزامات مورد اقبال کمینه از جمله برقراری سازکار حمایت کیفری، دادخواهی و جبران خسارت در حق کودکان قربانی فضای مجازی و نظارت مستقل در سند صیانت انعکاس نیافته است و از این جهت تطبیق دو سند

مشارکت محوری بخش غیردولتی فعال در ارائه محتوای سالم و پیشگیری از ارائه محتوا و خدمات مضر، ساماندهی و مشارکت محوری بخش غیردولتی در ارائه محتوای سالم و توسعه همکاری های بین المللی در حوزه فضای مجازی سالم از دیگر محورهای است که تحت عنوان "سیاست های کلان" به منظور تحقق همکاری و هماهنگی ملی و بین المللی پیش بینی شده است. تعامل مؤثر و هم افزایی با کنشگران بین المللی، الگودهی و الگوگیری از تجارب بین المللی در خصوص صیانت از کودکان نیز به عنوان یکی از اقسام "اقدامات کلان و تقسیم کار ملی" از دیگر مسیرهای مورد نظر سند صیانت برای تحقق اصل همکاری و هماهنگی در سطح بین المللی بوده است. اما باید توجه داشت که از نظر سند صیانت، هدف از تعامل و هم افزایی با کنشگران بین المللی مجاب کردن آنها به "رعایت استانداردها و معیارهای جمهوری اسلامی ایران" در حوزه صیانت از حقوق کودکان و بهره گیری از توان دولت های خاص در طراحی نظام صیانتی بر پایه ارزش های ملی-اسلامی است و الزاماً انطباق با استانداردها، دستاوردها و هنجارهای بین المللی حقوق کودک را افاده نمیکند. همکاری های جمهوری اسلامی ایران و برخی دولت های هم اندیش در مانحن فیه از جمله دولت چین در همین راستا ارزیابی می شود.

۵٫۲ تجمیع داده، تحقیقات و ارزیابی اثرات بهره مندی از فضای مجازی بر کودکان

قوانین و مقررات ملی راجع به صیانت از کودکان افزون بر روزآمدی و انعطاف، در مرحله اجرا نیازمند ارزیابی مستمر و سنجش اثرات خواهد بود. پژوهش روزآمد و پیوسته برای درک پیامدهای محیط مجازی بر زندگی کودکان، سنجش آثار آن بر حقوق کودکان و ارزیابی میزان اثربخشی مداخلات حمایت گرایانه دولت، بسیار حائز اهمیتند و درجه کارآمدی نظم ترسیم شده ملی را روشن خواهد ساخت؛ به ویژه و در فضایی که پیشگر بیرونی و بین المللی نمی تواند

کودکان در فضای مجازی است؛ امری که باید در پناه اصولی همچون موثر بودن، کفایت، انصاف، شفافیت و پایداری تعریف شود (CRC, General Comment No.19, 2016: 57-63). ارتقای دسترسی برابر به این محیط و مقرون به صرفه شدن خدمات و اتصالات، تعریف منابع مالی برای اجرای قوانین، سیاستها و برنامهها جهت صیانت کامل از حقوق کودکان در محیط مجازی، بهبود فراگیری مجازی، برقراری سیستم عادلانه و شفاف مالیاتی، اطمینان از عدم مداخله ثالث در تعهدات مالی و بودجه تعیین شده از طریق بخش تجاری یا همکاری بین المللی در همین قالب قابل توصیف است (CRC, General comment No.25, 2021: 28-29).

در سند صیانت، همکاری و هماهنگی ملی و میان بخشی برای نظم بخشی به نظام صیانت از کودکان اهمیتی ویژه یافته است. از جمله آنکه "مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوی عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی" به کمیته ای زیرمجموعه مرکز ملی فضای مجازی سپرده است (سند صیانت، ۱۴۰۰: ماده ۴). این کمیته نهادی فرابخشی تلقی شده و افزون بر نمایندگانی از اجزای مختلف نظام حکمرانی، دارای نمایندگانی از بخش غیردولتی است.

با وجود حضور دو نماینده از بخش خصوصی و از اساتید دانشگاه ها، با توجه به نقش آفرینی پررنگ دستگاه های دولتی از جمله نمایندگان شش وزارتخانه و سازمان های امنیتی و فرهنگی (فراجا، سازمان صداوسیما، سازمان بسیج مستضعفین، سازمان تبلیغات اسلامی و مرکز مدیریت حوزه های علمیه) می توان این کمیته را هماهنگ کننده ای حاکمیتی و فرابخشی و دور از نظارت پذیری مجلس و قوه مجریه تلقی کرد. با توجه به ترکیب پیش گفته، هرگونه سیاست گذاری در این زمینه را می توان حاصل از همکاری و هماهنگی میان بخشی در سطح حاکمیتی دانست و سیاست های وضع شده را به عنوان یک سیاست ملی تعریف کرد.

دهی به عنوان یک خدمت پایه در نظر گرفته شده است؛ بی آنکه مخاطب این گزارش دهی و اثرات حاصل از آن مورد تصریح قرار گیرد؛ امری که به نظر می رسد با توجه به سیاق مقرر ذریبظ ناظر بر گزارش دهی نوع و مقیاس دسترسی های کودکان و نوجوانان در محیط صیانت شده باشد. نیز در بند نهم از همین ماده از سازکار دریافت گزارش یاد میشود و این مصداق هم با توجه به سیاق متن ناظر به جرایم رخ داده علیه کودکان و نوجوانان و یا ارائه محتوای مجرمانه و نامناسب به آنان بوده و تا حد زیادی منصرف از مانحن فیه است.

نیز در بند دهم از همین ماده ذیل عنوان حمایت و مراقبت "تلاش برای شناسایی، پیشگیری و مقابله با وضعیت های مخاطره آمیز" راجع به کودکان به عنوان یکی از رسالتهای دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضاییه معرفی شده است. بدیهی است که "شناسایی و پیشگیری" محتاج تجمیع داده، تحقیقات و ارزیابی اثرات مجازی است. با آنکه در سند صیانت، مکانیزم حصول داده و ارزیابی اثرات مجازی برای دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضاییه روشن نیست اما در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ضمن تصریح به این مهم به عنوان یکی از رسالتهای دفتر حمایت از اطفال و نوجوانان قوه قضاییه تحت عنوان تهیه گزارش های موردی یا ادواری، انجام مطالعات و تحقیقات آماری و اطلاعاتی و تهیه گزارش های موردی یا ادواری و انجام مطالعات و تحقیقات آماری و اطلاعاتی مرتبط با طفل و نوجوان بر عهده این دفتر نهاده شده است.

۵٫۳ آگاهی بخشی و دانش افزایی کودکان و سایر ذینفعان در مدیریت و مواجهه با ظرفیتهای و مخاطرات مجازی

هدف از آموزش کودکان پیشرفت کامل شخصیت کودک و شکوفایی استعدادهای ذهنی و جسمی آنان است (CRC, 1989: Art. 29). افزون بر نظام رسمی آموزش دولتی، دریافت هرگونه آموزش از طریق

به شکلی کامل عملکرد و درجه اثرگذاری نظام صیانت از کودک را بسنجد. ازین رو اطراف کنوانسیون حقوق کودک مکلفند هر گونه نظم صیانتی ترسیمی نسبت به کودکان را در پرتو تحولات نوین فناورانه و نیازهای متحول و تغییر یافته کودکان در گذر زمان مورد ارزیابی و اصلاح قرار دهند.

پس از ترسیم و اجرای نظم ملی صیانتگرانه از کودکان آنچه مهم می نماید جمع آوری داده های جامع، کامل، متکی به منابع کافی و طبقه بندی شده بر اساس سن، جنسیت، عنصر معلولیت، موقعیت جغرافیایی، خاستگاه قومی و ملی و وضعیت اقتصادی و اجتماعی کودکان است (CRC, General Comment No.25, 2021: 30). اثر داده های حاصله و برآیند تحلیل آنها باید آگاهی بخشی به سیاستگذار و مقنن ملی و روزآمدی قوانین، سیاستها و رویه های حوزه حمایت از کودکان باشد. پس میتوان از تعهد مستمر دولت ها به جمع آوری داده ها، ارزیابی آن، دریافت گزارش خلاءها و نقائص محیط صیانت شده مجازی، پایش فضا و ارزیابی اثرات فضای مجازی بر کودکان و عنداللزوم اصلاح رویه ها و فرآیندها یاد کرد.

اثر نهایی ایفای تعهد پیشین می تواند در قالب بازبینی نظم تقنینی و حتی سیاستهای تعریف شده صیانتگرانه باشد. ایفای این تعهد باید ضمن احترام به حریم خصوصی و منع مداخله خودسرانه در ارتباطات کودکان (CRC, 1989: Art. 16) و ملحوظ داشتن استانداردهای والای اخلاقی باشد. در غیر اینصورت می توان تعدی به حریم خصوصی کودکان را ولو از جانب دولت صورت گرفته باشد در ردیف خشونت علیه کودکان قرار نیز قرار داد. (CRC, General comment No.13, 2011: 3-4).

با وجود اهمیت بنیادین تجمیع داده، تحقیقات و ارزیابی اثرات مجازی از نظر کمیته حقوق کودک، سند صیانت فاقد الزاماتی روشن در مانحن فیه است. با وجود این بند دوم از ماده ۴ یکی از اوصاف محیط صیانت شده ویژه کودکان "امکان گزارش دهی" دانسته است. در این مقرر، سازکار گزارش

اجرای سیاست کلان پیشین در سطوح مختلف از فضای حقیقی و مجازی بر اساس فرآیندی است که محتوای آن دربردارنده فرهنگ سازی و ارتقای سواد مجازی است. ایفای این تعهد متضمن تولید، ترویج و عرضه راهنمای اجرایی-عملیاتی مراقبت از فرزندان در فضای مجازی ویژه خانواده ها است. هسته تمام فرآیندهای پیش گفته "اطلاع رسانی، آموزش سواد فضای مجازی و نحوه استفاده از امکانات تعبیه شده در این محیط" است. تعهد پیش گفته مشابه تعهدی است که در "سند سیاست ها و اقدامات ساماندهی پیام رسان های اجتماعی" در قالب "ارتقاء آگاهی و مهارت مردم در بهره‌برداری از ظرفیت آن‌ها و مقابله با مخاطرات آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی کاربران" بر دوش سازمان صدا و سیما نهاده شده است. البته با این قید که اجرای تعهد نخست افزون بر سازمان صدا و سیما ج.ا.ا.، متوجه وزارت آموزش و پرورش نیز خواهد بود.

۶ نتیجه گیری

علیرغم ایجاد برخی شبکه های ملی فضای مجازی، فی الحال فضای مجازی به عنوان فضایی واحد و فراگیر شناخته می شود. اما سیاست گذاری و وضع مقررات راجع به این فضا واجد خصیصه کثرت است. هر دولت در چارچوب حقوق بین الملل محق است مدیریت و نظم بخشی حقوقی به این فضا را از زاویه درک مصالح ملی، ارزش های متنوع فرهنگی و نیازهای ویژه اجتماعی به ویژه راجع به نوع ذی نفعان تعریف کند. لزوم انطباق با الزامات حقوق بین الملل کودک سبب می شود کثرت سیاست گذاری و تقنین در نهایت به وحدت حقوقی از منظر حقوق بین الملل نزدیک شود. سیاست گذاری خلاقانه و رفع مبتکرانه خلأهای تقنینی، آموزشی، فرهنگی و فنی، آموزش و پرورش کودکان طبق ارزش های تثبیت شده ملی و بین المللی، وضع استانداردهای مطلوب، اثرگذار و عینی دسترسی، کنترل، پایش و پالایش پیوسته فضای مجازی در پرتو استانداردهای بین المللی حقوق کودک، ممنوعیت انسدادهای

فضای مجازی نیز باید در مسیر تحقق هدف پیش گفته باشد. آموزش در این قالب طبعاً از سطح آموزش رسمی در نظام مدارس فراتر می رود. به باور کمیته حقوق کودک، آموزش طیف وسیعی از تجارب حیات و فرآیندهای یادگیری را ولو به صورت غیر رسمی در بر می گیرد؛ امری که کودکان را قادر می سازد تا به صورت فردی یا جمعی شخصیت، توانایی و استعدادهای خود را تا سرحد کمال شکوفا کنند (CRC, General comment No.1, 2001: 2).

آموزش کودکان، والدین و سرپرستان قانونی آنان در نحوه بهره مندی از فضای مجازی و نحوه مدیریت و مواجهه با تهدیدات موجود در این فضا از اجزای آموزش پیش گفته است. انتشار اطلاعات، راه اندازی جنبش های آگاه سازی کودکان در فضای مجازی، پدید آوری برنامه آموزشی برای کودکان، والدین، مراقبان، عموم مردم و سیاست گذاران، آموزش نحوه استفاده کودکان از محصولات و خدمات مجازی و توسعه دانش و مهارت‌های بهره گیری از فضای مجازی، نحوه حفاظت از حریم خصوصی کودکان و جلوگیری از قربانی شدنشان و نحوه شناسایی کودک قربانی آسیب و واکنش مناسب در قبال آن، اجزای دیگر از تعهد اطراف کنوانسیون حقوق کودک در مانحن فیه است (CRC, General comment No.25, 2021: 32).

"فرهنگ سازی استفاده صحیح (شامل آموزش عمومی، دانش افزایی، سواد رسانه ای و دیجیتال) قبل یا هم زمان با توسعه شبکه در مناطق مختلف کشور" یکی از الزامات فرهنگی شبکه ملی اطلاعات است (سند تبیین الزامات شبکه ملی اطلاعات، ۱۳۹۵: ۵). این الزام عمومی از جمله ناظر بر صیانت از کودکان نیز خواهد بود. به تصریح سند صیانت "آگاه سازی و توانمندسازی اولیا و مربیان و ایفای نقش محوری خانواده در صیانت از کودکان" یکی از سیاست های کلان ناظر به صیانت گری از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی است (سند صیانت، ۱۴۰۰: ۳).

اصل تفکیک محتوای کودکانه از محتوای بزرگسالان، شناخت و مقابله با وضعیت های مخاطره آمیز و جرایم علیه کودکان، منع ارائه خدمات مضر و محتوای نابهنجار نیز از دیگر ابتکاراتی است که سند صیانت در تضمین حق حیات، بقا و تعالی کودک اتخاذ کرده است. نگاهی مشابه و البته مصداق محور در لزوم توجه به دیدگاه های کودکان در قالب "توسعه محیط صیانت شده با محتوای متنوع و جذاب" و "استفاده از ظرفیت نوجوانان در تولید و توزیع خدمات و محتوای سالم" قابل یافت است.

نیز کمیته حقوق کودک و شورای عالی فضای مجازی قالبی روشن و متوازن از التزام به همکاری داخلی و بین المللی برای صیانت از کودکان تعریف کرده اند. در هر دو الگوی معرفی شده محوریت حقوق داخلی و سیاست گذاری ملی مورد پذیرش بوده است. با این تفاوت که از نظر کمیته حقوق کودک هر گونه سیاست گذاری در امر همکاری، هماهنگی و تخصیص منابع، جمعیت داده، تحقیقات و ارزیابی اثرات بهره مندی از فضای مجازی بر کودکان، آگاهی بخشی و دانش افزایی کودکان و سایر ذی نفعان در مدیریت و مواجهه با ظرفیت ها و مخاطرات مجازی باید در انطباق با استانداردهای بین المللی حقوق کودک باشد. اما از نظر سند صیانت، آنچه اصالت دارد محوریت یافتن حقوق داخلی و تلاش در استقرار الگوی ایرانی-اسلامی از نظام صیانتگری کودکان و نوجوانان است و نه الزام تام به انطباق با مقررات و استانداردهای بین المللی حقوق کودک. امر اخیر به ویژه از منظر تحفظ و تحدید تعهد جمهوری اسلامی ایران در زمان الحاق به کنوانسیون حقوق کودک و اصالت دادن به قوانین ملی و شریعت اسلامی قابل درک است.

در هر صورت نمی توان چارچوب ترسیمی در سند صیانت را به صورتی منفرد و جدا از نظم حقوقی ملی در ارتباط با کودکان مورد تحلیل قرار داد. این سند در پیوند با قوانین ملی دیگر و از جمله تعهدات معاهده ای جمهوری اسلامی ایران، نظمی حقوقی و قابل دفاع در صیانت از حقوق کودکان در فضای

بلاوجه و خودسرانه در این فضا بخشی از مهم ترین اهداف دولت ها از تحقق سیاست گذاری پیش گفته است.

کمیته حقوق کودک در تفسیر کنوانسیون حقوق کودک بر اساس تفسیر کلی شماره ۲۵ در صدد برآمده است الگوی مدیریت بهینه و پیکربندی چارچوب حقوقی استوار برای صیانت از کودکان در فضای مجازی و استانداردهای حقوقی حاکم بر آن را برای اطراف کنوانسیون حقوق کودک ارائه کند. این چارچوب به عنوان الگویی مناسب به اطراف کنوانسیون حقوق کودک عرضه شده تا حسب ظرفیتهای و نیازهای ملی، ترسیم الگوی ملی خود را بر آن استوار سازند. از نظر کمیته حقوق کودک، چارچوب مطلوب صیانتی، متضمن امحای کلیه اشکال تبعیض علیه کودکان از هر نوع، رعایت مصالح عالییه کودک در تمامی سطوح حکمرانی، تضمین حق حیات، بقا و تعالی کودک و در این راستا اتخاذ اقدامات ایجابی و سلبی برای زدودن رویه های نامطلوب در مدیریت فضای مجازی و در نهایت توجه به دیدگاه های کودک در ترسیم هر نوع سیاست یا قاعده گذاری راجع به کودکان فضای مجازی است.

در سند صیانت به عنوان الگوی ملی تنظیم و برقراری نظام صیانت از کودک در فضای مجازی تصریحی به بهره مندی بدون تبعیض کودکان از فضای مجازی قابل یافت نیست. اما نظر به پیوند سند صیانت و کنوانسیون حقوق کودک از رهگذر ماده ۹ قانون مدنی می توان حکومت اصل عدم تبعیض نسبت به طیف های مختلف کودکان را در طراحی نظام صیانت از آنان در فضای مجازی احراز کرد. نیز سند صیانت با معرفی اقدامات، پیشنهادها، خدمات و رویه های ملی از جمله برقراری نظام خدمات مشاوره و مددکاری، راه اندازی خط تماس مشاوره برخط برای کودکان، راه اندازی خط تماس اضطراری ویژه جرائم علیه کودکان متضمن ابتکاراتی قابل توجه در دفاع از مصالح عالییه کودک است. تعهد به رده بندی محتوای خاص کودکان و رعایت

ادراک موجود و عنداللزوم متفاوت از این مفهوم در
نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران دانست.

مجازی تعریف کرده است. در مجموع می توان با
غلبه بر برخی تردیدها، رویکرد موجود در سند
صیانت را در خدمت مصالح عالیه کودک البته با

References

- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 25, 2021
- Committee on the Rights of the Child, Provisional rules of procedure, 2005
- Convention on the Rights of the Child, 1989
- Child and adolescents Protection Act, 2019
- Detrick, Sharon (1999), *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, martinus nijhoff publishers
- Document for the protection of children and adolescents in cyberspace
- Explanatory document of the requirements of the national information network (2015), National Virtual Space Center
- Human Rights Committee (CCPR), General comment No.3, 1981
- Human Rights Committee (CCPR), General comment No.17, 1989
- Human Rights Committee (CCPR), General comment No.36, 2021
- International Covenant on Civil and Political Rights, 1966
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966
- International Court of Justice, Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo), Judgment of 30 November 2010
- International Law Commission, Fourth report on subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties, 2016
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment No. 2, 1990
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment No.20, 2009
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 1, 2001
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 2, 2002
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 5, 2003
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 12, 2009
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 13, 2011
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 14, 2013
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 17, 2013
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 18, jointly with general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW), 2014
- Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 19, 2016

- Taghizadeh, javad and samieean, Fatemeh (2014), " Allocation of legislative jurisdiction of Parliament in the constitutional order of Iran ", Journal of legal research, No. 27 [In Persian]
- The strategic document of the Islamic Republic of Iran in the virtual space - goals and macro measures (2021), National Virtual Space Center [In Persian]
- Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, 2000
- Tobin, john (2019), The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary, Oxford University Press
- Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT.I), 1969
- Moradkhani, fardin and Somayeh, Takaloo (2020), " The Multiplicity of Legislative Bodies Emphasizing the Position of Supreme Council of Cyberspace Approvals in Iranian Legal System ", *jurisprudence and Islamic Law*, No. 12(22) [In Persian]
- Rouhani, Hasan (2010), national security and nuclear diplomacy, Expediency Discernment Council, Center for Strategic Research [In Persian]
- Seyrafi, S., & Sayyad Abdi, H. (2023), The Teleological Approach in the General Comments of the Human Rights Committee, *Public Law Studies Quarterly*, 53(1), 67-96 [In Persian]
- Shahsavari, Ehsan (2017), The Role of Subsequent Practice in the Interpretation of Treaties, PHD Thesis, faculty of law and political sciences, Tehran University [In Persian]